

MERKANTILIST FRANC RAKOVEC-REIĀERSFELD

(1697—1760)

JOZE SORN

Velika geografska odkritja konec XV. in v XVI. stoletju ter pozneje, razmah trgovanja v svetovnem merilu, prenos trgovskega in prometnega težišča iz Sredozemlja na obale Atlantskega oceana, to so — povzeto v kratkem — dogodki, ki pomenijo odločilen udarec ozkemu srednjeveškemu načinu trgovanja in gospodarstva sploh in ki v glavnem označujejo začetek novega obdobja v življenju in mišljenju evropskega človeka. Gospodarska osnova srednjeveške Evrope se je rušila vse hitreje, predvsem v Zahodni Evropi; učinek je pojernal v smeri proti vzhodu.

Posledica velike trgovine, ki ima svoj začetek seveda že v času pred odkritji, je bilo hitro in močno osredotočenje velikih kapitalov v rokah posameznikov, v rokah veletrgovcev (*trgovski kapital*); ta pojav, ki ga splošno imenujemo prvobitna akumulacija, je bil časovno in vsebinsko predhodnik *industrijskega kapitala*. Šele ta se je v glavnem lotil graditve industrije, šele njegov obstoj predstavlja osnovni pogoj za kapitalistično proizvodnjo. Prav odločilni in širokopotezni poseg industrijskega kapitala v industrializacijo dežel pa pojmuljemo kot začetek novega, namreč kapitalističnega načina proizvodnje.

Na Slovenskem opazimo, da se je pričel industrijski kapital živahneje uveljavljati nekako od prve četrtine XVIII. stoletja dalje, če si seveda odmislimo idrijski rudnik živega srebra, nekaj železarskih fužin in še kak manjši obrat. Trgovski kapital se je zelo počasi preobražal v industrijskega nekaj zato, ker so skromnemu povpraševanju na tržišču v glavnem še vedno zadoščali cehi in druge oblike proizvodnje, nekaj pa zato, ker je bilo bolj donosno trgovati kot pa vložiti nakopičeni denar v obrate in tu iskati dobiček. Da je celotna gospodarska zaostalost avstrijske države učinkovala precej zaviralno, menda ni treba še posebej poudarjati. Resnim podjetnikom je nudila državna oblast bolj malo opore in tuje uvože-

no blago se je zato še naprej uveljavljalo na naših tržiščih.

Prav v to *začetno dobo* pomembnejšega uveljavljanja industrijskega kapitala na Slovenskem sodi življenje in delo Franca Rakovca; njegovi spisi prav dobro kažejo težnje slovenskih gospodarskih krogov tistega časa in pa Rakovca samega, ki je z besedami in dejanji dokazal, kaj je merkantilizem.

KAJ JE MERKANTILIZEM?

Merkantilizem ali merkantilni sistem (lat. mercator = trgovec) je prva bolj ali manj načrtna gospodarska politika države in prva teoretična obdelava razvijajočega se kapitalističnega načina proizvodnje. — Razglabljanja o merkantilizmu povzemajo vsi pisci gospodarskih zgodovin v trditev, da je *aktivna trgovinska bilanca*, izražena v geslu »več izvažati in manj uvažati«, edina dogma, ki jo je postavil merkantilni sistem, in je osrednji pojem, okoli katerega se suče sleherni izmed številnih spisov one dobe. Oncken pripominja,¹ da niso merkantilistični pisci nauka o trgovinski bilanci dogmatično nikdar jasno razvili in da ta »sistem« pravzaprav ne more veljati kot znanstveno dovršeni sistem; razvojno predstavlja »predzgodovino« meščanske klasične politične ekonomije.² Glede na metodo dela merkantilizem ni bil analitičen, pronicljiv in teoretično dodelan »sistem«, pač pa bolj deskriptiven, empiričen, praktičističen; kapitalizem je bil še vedno na prvih stopnjah razvoja, ni pokazal še vseh svojih lastnosti in zato ni bilo moč spoznati njegovo bistvo. Kljub vsemu pa je bil merkantilizem za takratne evropske razmere in čas v bistvu nekaj zelo naprednega, ker pomeni »prekinitev odnosov« s srednjim vekom in začetek nezadržnega napredovanja kapitalizma.³

Prvotno merkantilizma niso imenovali s tem imenom; izraz »système mercantile«, »système commercial« so — po Onckenu⁴ — pričeli uporabljati šele poznejši fizio-

kratski nasprotniki. Takratna literatura je poznala samo »science de police«, »System der landesfürstlichen Wohlstandspolizei«.

MERKANTILIZEM V NEMCIJI IN AVSTRIJI

Ta novi gospodarski sistem se je zaradi okoliščin seveda razlikoval od dežele do dežele, ne da bi bilo s tem načeto samo bistvo problema, namreč aktivna trgovinska bilanca.

Pojem kapitala srečamo prvič omenjen menda v italijanskih trgovskih knjigah srednjega veka.⁵ Zato se tudi ne moremo čuditi, če se časovno med prvimi merkantilisti — proti koncu XVI. stoletja — pojavijo v italijanskih državah *bankirji*, ki so s svojimi spisi opozarjali na valutne probleme v smislu merkantilizma.⁶ Medtem ko se opaža v *angleškem* merkantilizmu, ki se je pričel uveljavljati skoraj sočasno z italijanskim, se je pa neprimerno bolj razmahnil in imel svetovnopomembne učinke, močna poteza agrarizma (»agrarni merkantilizem«), je bil *francoski* merkantilizem, ki ga po Jeanu Colbertu, ministru Ludvika XIV., imenujemo »colbertizem«, bolj usmerjen v izgradnjo industrije; *španski* in *portugalski* sta bila osredotočena na trgovanje z lastnimi kolonijami, *nizozemski* na splošno prometno posredovanje in prevažanje blaga (»tovorniki Evrope«). *Rusija* je dala okoli leta 1725 pisca, ki je zastopal splošna načela merkantilizma in se je zavzemal za ukinitvev tlačanstva.⁷

Nekaj svojevrstnega je merkantilizem v *avstrijskih* in *nemških deželah*: tu se je razvil zaradi posebnih pogojev in neposrednih zvez s potrebami deželnega kneza v tako imenovani *kameralizem*,⁸ čisto praktično uradniško disciplino. — V čem se razlikuje kameralizem od merkantilizma? V čem je bistvo funkcije kameralizma?

Vse nemške in avstrijske dežele so bile po končani 30-letni vojni (1618—48) precej opustošene in izčrpane, tako državna blagajna kot blagajne številnih knezov so bile prazne, trgovina je zastala in vrednost denarja je padla — z eno besedo — nastopila je revščina, kakršne na Zahodu ob istem času niso poznali. Zato ima kameralizem po eni strani funkcijo obljudenja dežel, po drugi pa značaj komorne vede, torej v nekem smislu državnofinančne in knežjefinančne vede. Kameralizem je seveda prav tako kot merkantilizem drugod po svetu protežiral glavne nosilce nove in naprednejše gospodarske dejavnosti, se pravi meščanstvo, tretji stan. V nemško-avstrijskih

deželah še toliko bolj, saj ga je dolgotrajna vojna gospodarsko izčrpala.

Mir, ki je zaključil dolgotrajno morijo, je dokončno utrdil versko in politično dvotirnost nemškega sveta: na jugu se je utrdila katoliška habsburška monarhija, na severu pa se je utrjevala protestantska hohenzollernska državnica. Ta dvojnost se seveda kaže tudi v kameralistični literaturi; severna, *protestantska*, je miselno bogatejša in se deli v tri skupine — v kameralistično v ožjem smislu besede, v filozofsko in statistično vejo. — V splošnem je kameralizem v Prusiji najmočnejše napredoval v času kraljev Friderika Viljema I. (1713—40) in Friderika Velikega (1740—86).

Katoliško literaturo pričinja J. J. Becher; njegov »Politischer Diskurs...« (1668) zastopa mišljenje, da je populacija dežele cilj deželnoknežje politike blaginje. — Njemu je sličen F. W. Hörnigk, ki je leta 1684 izdal knjigo »Österreich über alles, wann es nur will«. Glavna njegova misel je, naj se lastno narodno gospodarstvo povzpne do neodvisnosti od tujine. — Tretji kameralist, W. Schröder, trdi v »Fürstliche Schatz- und Rentkammer« (1686), da bogastva ali siromaštva dežele ne povzročata uvoz ali izvoz denarja, pač pa ravnovesje (balanciranje) komercija.

V splošnem moremo trditi, da vsa kameralistična literatura ni na višini zahodnoevropske; ta na prvo niti ni imela znatnejšega vpliva in prav zato je prva ostala nekako osamljena ter brez večje povezave z ostalim svetom — torej tudi siromašnejša. Pri nemško-avstrijskih kameralistih ne opazimo pomembne širokopoteznosti. Ta *malomeščanskost*, da jo tako imenujemo, je odsev stanja nemškega oziroma avstrijskega tretjega stanu, stanu, ki iz stvarnih in osebnih razlogov ni imel take moči in veljave kot drugod v Zahodni Evropi.

FRANC RAKOVEC-REIGERSFELD — ŽIVLJENJE IN DELO

Reigersfeldi so slovenski Rakovci, po poreklu gorenjski kmetje, doma z Rakovice blizu Kranja.⁹ Enemu teh Rakovcev, ki se je nekako sredi XVII. stoletja preselil v Ljubljano, Janezu Boštjanu, stanovskemu knjigovodji, proti koncu tega stoletja že plemiču von Raigersfeldt (von Adlershofen), se je v glavnem mestu dežele rodil dne 6. julija 1697 sin Franc (Henrik Jožef).

Mladi Franc je bil deležen vzgoje in pouka pri ljubljanskih jezuitih. Ta in domača tradicionalna krščanska vzgoja sta vtisnili vanj svoj pečat za vse življenje; nadaljnji

študij na Dunaju je vplival nanj v istem smislu. Po Dunaju je nadaljeval pravne vede v Löwenu (Louvainu) v gospodarsko napredni in versko mešani Flandriji. Kot 18-letni absolvent je nato odšel na pot po industrijsko zelo razviti, kulturno razgibani in versko neenotni zahodni Evropi: bil je v Nizozemski, Holandiji, Angliji, Franciji, porenški Nemčiji. Tu je imel dovolj prilike, da se je seznanil z merkantilizmom v teoriji in praksi, da je občeval z ljudmi, ki so imeli drugačne filozofske in verske poglede na svet, da si je torej močno razširil obzorje. Prav v dneh, ko se je mudil v Parizu, je tu že delovala znamenita Mississippi družba, ki jo je pomagal ustanoviti škot *John Law*, znani finančni čarodej.

Ko se je spomladi 1717 vrnil na Dunaj, se je v tistem času tudi Avstrija pričela močnejše zanimati za merkantilizem. Tu je Rakovec zvedel, da obravnavajo na dvoru načrt, kako bi pomagali deželam in državni blagajni na noge na ta način, da bi uvedli boljši komercij, več manufaktur, pomembnejše pomorstvo itd. Ker je mladega Rakovca gospodarstvo privlačevalo, je nameraval oditi v Holandijo, da bi si pridobil še več izkušenj v kakem trgovskem uradu. Zaradi nasprotovanj verskega značaja pa je moral spremeniti načrt tako, da je odšel v Genovo, kjer je pri neki tvrdki opravljal trgovske, dopisniške in druge posle; tako se je spoznal tudi z italijanskim merkantilizmom. Po enem letu se je vrnil na Reko.

Prvo pomembno Rakovčevo uveljavljenje je prišlo do izraza leta 1719 takole: Dominik Hingerle, ljubljanski trgovec na velike daljave, je hotel uresničiti zamisel, da bi se sukno za graničarje, branilce avstro-turške meje, ne uvažalo več z Beneškega, pač pa bi se pri Ljubljani zgradila suknarna, ki bi zalagala to vojaško tržišče z domačim suknom — torej docela v skladu z merkantilizmom. Znatne kapitale za podjetje sta hotela prispevati še Mühlbacher in Francov oče Boštjan. Posel je bil dogovorjen, dvorna komora pa naprošena za izključni privilegij; mladenič se je napotil v Južno Italijo po volno. Ko se je vrnil, je zvedel, da privilegija niso prejeli — brez njega pa se podjetniki niso upali pričeti s proizvodnjo.

Vrnil se je na Reko, za volno pa, ki jo je prodal, je kupil tu poleti 1720 ladjo in odpotoval z njo po trgovskih poslih v Sici-

lijo, kjer je nameraval navezati ožje stike s kraljevino Neapelj. — Poleti 1721, ko je najbrž prodal svojo ladjo, se je zaposlil pri avstrijski Orientalni kompaniji. V tej službi je poleti 1723 vodil tri kompanijine ladje in dve avstrijski vojni ladji na Portugalsko, da bi tam prodal blago in navezal trgovske zveze s to deželo. Po enem letu se je vrnil domov in stopil iz službe pri kompaniji zaradi neke neupravičene kritike.

Marca 1725 je postal prisodnik pri ograjnem sodišču v rodnem mestu. Toda neprimerno bolj kot ta pravna ustanova ga je privlačeval komercij, kamor se je vrnil maja 1731, ko je bil nameščen pri tržaški Intendantu za del Commercio. Toda ni še preteklo leto, ko je bil določen za člana komisije, ki ji je bila dana naloga, da razišče in uredi notranjeavstrijsko mitninstvo in tarife. To mu je nudilo neposredni vpogled v komorne zadeve in povzročilo, da je napisal več spisov o neredu in odpravi le-tega v mitninstvu ter o ukinitvi privatnih mitnic.¹⁰ Po nekaj letih je opustil to članstvo in se vrnil v priljubljeni Trst, kjer je opravljal razne pomorske in trgovske posle.

Spomladi 1747 je pri novo ustanovljenem oblastvu v Ljubljani, pri reprezentanci in kameri za Kranjsko, postal svetnik — tedaj že kot baron; to je ostal do smrti konec marca 1760.

Nekaj let prej, leta 1752, je še pričel po malem kopati premog v Zagorju ob Savi.

RAKOVEC KOT MERKANTILIST

Predvsem moramo poudariti, da Rakovec ni zapustil svojih merkantilističnih misli zapisanih v vsebinsko zaokroženem in enotnem spisu bodisi v rokopisu bodisi v tiskani obliki. Take misli moramo »loviti« po različnih rokopisih, raztresenih po njegovih ostalinah.

V času, ko je živel Rakovec, to je v glavnem v prvi polovici XVIII. stoletja, so predstavljali na Slovenskem cehi še vedno močno in domala edino proizvajalno silo —

Žužemberški grad, pod njim nekdanji mlin za papir (ok. 1716 — ok. 1870), oz. poznejša usnjarna (B. Jakac, pastel, 1956)

toda bolj in bolj je raslo nasprotovanje proti njim predvsem in zlasti v vrstah kameralistov. Že v dvajsetih letih tega stoletja je bila vrsta uglednih gospodarstvenikov na Slovenskem načelno proti cehom, češ da predstavljajo le-ti coklo v gospodarskem — še posebej industrijskem — napredku. Rakovec pa je storil še korak dalje, ko je trdil, naj nastajanje mojstrov, pomočnikov in vajencev ne bo več notranja zadeva cehov samih, pač pa stvar oblasti; ukinejo naj se vsi cehi razen pekovskih, mesarskih in podobnih. Iz tega moremo razumeti, naj bi bili odpravljeni vsi tisti cehi, ki nosijo v sebi znake industrijske proizvodnje. Drugi cehovski ljudje naj bi se preobrazili v svobodne rokodelce in obrtnike, kot je tako res bilo v razvitem kapitalizmu.

Seveda je bila tudi Rakovcu aktivna trgovinska bilanca jedro nove gospodarske politike. Tudi njemu je trgovanje, *komercij vir bogastva*: »Brez njega je velika dežela čisto majhna, majhno deželo pa napravi bogato.« To se da doseči s pomočjo dobre policije, ki naj tudi sicer posega v vse veje javnega življenja: v pravosodje, v finance, vojaške zadeve itd., ne nazadnje v mitnistvo, češ da je treba pojmovati urejene tarife »als ein Meister-Stuck in der Policey«. ¹¹

Naš pisec pozna celo *dva komercija*: prvi deželi *koristi*, drugi je tisti, ki ji prinaša *škodo*; prvi prinaša v deželo denar, drugi pa ga odnaša. Vsaka teh vrst pa se, po njegovem, deli v dve veji: prva veja koristnega komercija se ukvarja s tem, kako bi v deželi se zbirajoči denar in ljudi obdržali doma in oboje koristno uporabljali, druga veja pa je tista, ki prinaša ljudi in denar iz tujine v domovino. Obe veji škodljivega komercija sta seveda samo *nikalno* povedani gornji vrsti koristnega komercija, se pravi: prva veja izvažajo iz domovine denar in ljudi, druga pa preprečuje dotok denarja in ljudi iz tujine. — Ker vodijo ves komercij trgovci, se morejo potemtakem tudi oni razdeliti v dve skupini, v koristne in škodljive. Če že prvi preprečujejo izvoz surovin s tem, da ustanovljajo doma manufakture in tovarne, dovajajo iz tujine surovine, jih predelajo in izvažajo izdelke ter s predelavo zaposlijo domačine, pa drugi ne proizvajajo nič, pač pa vse, kar kupijo v tujini, doma drago prodajo. Na prvem mestu omenjeni trgovci izvažajo blago celo z lastnimi ladjami in s tem pomagajo pri preobrazbi države v pomorsko silo, na druge trgovce pa naletimo tam, kjer ni dobre policije. ¹²

Nekje je zapisal: »Salus Populi suprema Lex esto!« Po njegovem prepričanju pa se »blagostanje v deželi more doseči edinole z dobro urejenim komercijem, financami in policijo«.

Že v času 30-letne vojne se je pričel avstrijski mitninski in carinski sistem potapljati v nered, ki v splošnem ni bil bistveno izboljšan do terezijanskih reform. Zato je leta 1742 Rakovec predlagal (vpliv Schröderjevih statističnih tablic!), naj se vsako leto sestavijo iz vseh mitninskih in carinskih izvlečkov *pregledi*, da se bo videlo in vedelo, kaj in koliko blaga se v deželi poroši ter kaj in koliko se izvažajo in kolikšen je tranzit. Iz pregleda takih tablic se bo moglo razbrati, katere kanale je treba zapreti, da ne bo odtekal denar v tujino, katere pa odpreti, da bo denar pritekal v domovino. ¹³ Te tablice bi šele omogočile presojo, katere manufakture naj se ustanovijo, da bodo res donosne in da bodo uspevale. S tem se je Rakovec močno približal pruski statistični veji kameralizma in pa misli o načrtnem gospodarstvu, ki jo je merkantilizem rad obravnaval.

Naš kameralist je mogel povsod v Zahodni Evropi videti močne mornarice; v primeri z njimi je bila avstrijska zelo siromašna. Prav v zvezi s tem je leta 1730 zapisal v nekem spisu, kjer govori o koristi pomorstva za državo, te-le originalne misli: Kranjska ima za poljedelstvo dovolj ljudi, da, še preveč. Tisti kmet, ki ima celo posestvo, pa bi hotel dati enega izmed svojih sinov *služiti prostovoljno na ladjo*, naj bi bil za ves čas, ko bo sin na ladji, oproščen davka in kontribucije — lastnik ladje, na kateri služi mladenič, pa naj plača oboje mesto očeta zemljiški gosposki. ¹⁴ V ostalem pa tudi zanj ni bil pomorski komercij nič manj važen kot kopenski, za kar so seveda pogoj dobre ceste.

RAKOVEC KOT SOCIOLOG

Kadar koli govorimo o Rakovcu in njegovih dobi na Slovenskem, moramo misliti na tri stvari: prvič, da je takrat še vedno prevladoval v življenju in mišljenju tudi naše družbe *barok* z vso svojo mentaliteto — drugič, da med meščani tedanje dobe ni bilo človeka, ki bi ga mogli označiti kot nosilca prosvetljenih, naprednih, kaj šele revolucionarnih misli, človeka, ki bi pomenil v naši sredini nekaj novega, originalnega — tretjič, da sta bila industrija in delavski razred dobesedno še v povojih. Vse je živelo in delovalo v duhu tradicije, ki

že sama po sebi ni mogla pognati iz svojega bistva novo miselnost. Za nas pomeni torej barok toliko kot »duh časa« (pri Nemcih »Zeitströmung«), ki je dajal osnovni ton tako etiketi visoke družbe kot pobožnim opravilom cehovskih bratovščin, ki je dalje prežemal govore in spise cerkvenih gospodov od najvišjega do najnižjega, ki je končno z močno, čeprav nevidno silo narekoval tudi laikom, kako naj pišejo to, kar pišejo. Ta duh časa opazimo pri Vajkardu baronu Valvasorju v njegovi Slavi vojvodine Kranjske, pri Janezu Svetokriškem v njegovih pridigah, pri Francu Rakovcu pa v njegovih spisih. Ta pripadnik tretjega stanu ni torej nič drugega kot otrok dobe, v kateri je živel — *in ki je ni nikoli prerasel*. Zanj je v veliki meri značilno stagniranje, če moremo tako imenovati pomanjkanje notranje težnje po tem, da bi zavzel kritičen odnos do družbe in njene baročne konservativnosti, da bi jo opazoval realno in dajal svoje pripombe ter mišljenje k vidnim manifestacijam javnega življenja (n. pr. razvoj industrije in proletariata, agrarni problemi, prosveta množic, duhovni tokovi časa ipd.).

Rakovec ni bil niti izrazit filozof niti merkantilist-mislec in pisatelj v najširšem smislu besede. Bil je in ostal je kameralist-praktik, višji in ugleden *državni uradnik*, človek, ki so mu globlja razmišljanja o sestavu družbe in o spremembah v njej še neznan stvar. Njegove zapisane misli so neprijetno bolj dokument splošnega mišljenja dobe in okolja kot pa rezultat kritičnega duha. Sicer pa — kar se tiče domačih razmer — se ni imel pri kom učiti in ni nikogar nadaljeval pri njegovem delu; on sam pa tudi ni začetnik tradicije prosvetljenstva v najširšem pomenu besede.

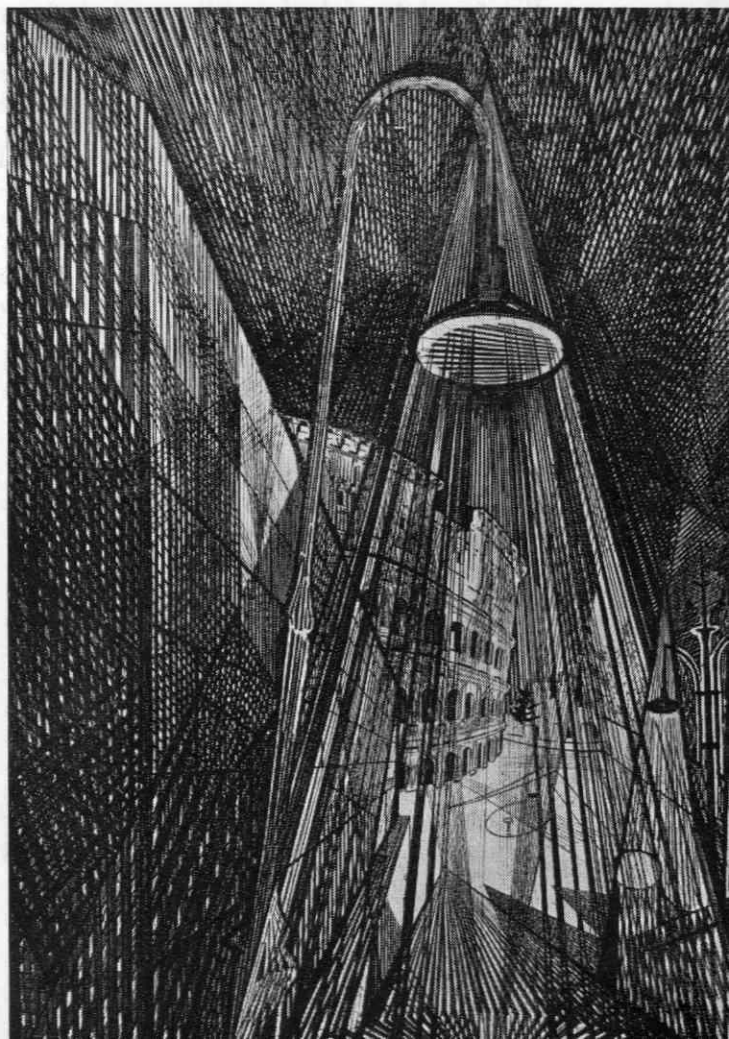
Res je, da Rakovec ostro kritizira nezdržno stanje državnih financ ter gospodarsko politiko dvora, toda to dela vedno kot kameralist in načelni *pristaš knežjega absolutizma*; nikdar ni kritiziral iz nasprotovanja do dvora in državnega sistema, pač pa le kot človek, ki se trudi zboljšati to, kar se da zboljšati brez revolucionarnih posegov.

Kot monarhist povzdiguje svojega vladarja zelo visoko: »Vse, kar se dogaja, se dogaja v imenu kneza; dobro in slabo, vse je pripisati njemu... Njegova dolžnost je, da vlada, da ve, kaj se dogaja in kaj naj se zgodi. Njegova dolžnost je, da pazi na bla-

ginjo svojih dežel in podložnikov.« Mož, ki je mnogo potoval po Evropi in ki je — kot sam trdi — bral v originalu vsaj razne francoske pisce, mož, ki je vedel, da novo, duhovno valovanje na zahodu potiska v ospredje ljudstvo, narod, ki naj bo nosilec suverenosti, ta mož torej se sam v sebi ni povzpел do te miselnosti, do tega prepričanja. So mar ozke avstrijske in domače razmere vplivale nanj, da je to prepričanje »opustil«?

K obravnavanju absolutizma se povrne še večkrat. Znano je, da je povsod v Evropi našel merkantilizem močno oporo v vladarju, saj je le-temu služil, in vladar ga je ščitil in pospeševal, saj mu je merkantilizem koristil. Knežji absolutizem in merkantilizem sta sočasna in soodvisna družbena pojava. Zato se seveda ne čudimo, če trdi tudi Rakovec z drugačnimi besedami isto: »Nagrajevanje dobrega in kaznovanje slabega je edino sredstvo, ki z njim vrši knez svojo dolžnost... in odvrča od podložnikov vse zlo. To sredstvo je edina in prava lastnost žezla, to je zanesljiva in trdna opora krone.«

Kako si je Rakovec zamišljal uresničitev gesla, ki ga je zapisal, da namreč »so boljši

časi odvisni od boljših ljudi? Po njegovem je vse to »odvisno zgolj od kneza«. Toda če je knez slab vladar, kot je bil n. pr. Karl VI., katerega vlado je Rakovec posredno močno kritiziral? Na to nam naš pristaš absolutizma ne odgovori naravnost: »Knezom da Bog moč, oblast, da z njo vladajo in da niso odvisni od ministrov in drugih služabnikov. To je prava, prirodna in najboljša vlada.«¹⁵ (Podčrtal J. Š.)

Po mnenju našega pisca se družba deli v naslednje tri skupine (drey Classes): *prvo skupino* ljudi sestavljajo tisti, ki skrbijo samo zase in vedno razmišljajo o tem, kako bi to, kar jim ne ugaja (kar jih inkomodira), odrinili od sebe, hočejo pa imeti to, od česar pričakujejo korist; *druga skupina* ne išče to samo zase, pač pa tudi za svoje bližnje; *tretja skupina* ne skrbi samo zase in za svoje bližnje, pač pa za splošno dobro in se poteguje za to, da odkloni od družbe zlo in ji skuša zajamčiti vse dobro. — Prvo skupino ljudi ožigosa kot sebičneže, drugo imenuje krščanske ljudi, tretje pa ljudi, ki imajo na sebi nekaj božanskega.

Nedvoumno klasificira Rakovec družbo po *moralnih* vidikih, obdeluje jo s prijemi krščanskih meril, torej z nečim, kar je bilo takrat in še dolgo potem močna tradicija. Pisec je bil sodobnik velikega tolminskega kmečkega punta; videl je, kako beže tlačani z dežele v mesto in vedel je za vzroke tega družbenega pojava; vedel je, da se zaradi pomanjkanja manufaktur in drugih obratov ne morejo zaposliti niti poklicni delavci; bil je priča nezadržnega kopičenja proletariata v mestih — toda odvečne delovne sile ni mogel strpati nikamor drugam kot v *prisilne delavnice in vzgojevalnice*, kajti to je bilo tako po njegovem prepričanju kot po mišljenju vse takratne družbe *edino* sredstvo, da se spravijo s ceste »pohajkovalci in berači«. ¹⁶ »Kjer ni prisilnih delavnic in vzgojevalnic, je to znak lenobe, kjer ni zastavljalnic (montes pietatis), je to znak premajhne pozornosti do ljudi, ki so v stiski, kjer pa ni sirotišnic, je to znak šibke ljubezni za bližnjega in za lastne otroke.«

Problem *populacije in demografije* so kameuralisti resda poznali, toda razvoj te veje znanosti je bil še tako šibak, da rezultatov niso znali analizirati in izkoriščati v znanstvene namene. Popis prebivalstva v Ljubljani, izveden proti koncu Rakovčevega življenja (leta 1754), bi mogel nuditi sociologu mnogo snovi za teoretična razglabljanja, saj je precej točno pokazal družbeni sestav prebivalcev;¹⁷ le-ta je odseval precej malomeščansko, da, proletarsko lice. — Od

študiranja družbenega sestava pa do vprašanja, zakaj tako, pa je samo še en korak, čeprav zelo velik korak; tudi Rakovec ga ni znal napraviti. Kaj nam pomagajo njegovi številni številčni podatki o prebivalstvu raznih mest, tako slovenskih kot tujih, če pa so vsi brez razlage, brez tolmačenja, kaj naj si za temi podatki predstavljamo?

Kmečkega vprašanja se Rakovec komaj kaj več kot *dotakne*. Pridružuje se tradicionalnemu mišljenju, naj ostane podložnik samo podložnik in naj zvesto izvršuje svoje obveznosti: »Podložnika, ki izpolnjuje svoje dolžnosti, je treba pred Bogom in pred ljudmi bolj ceniti kot pa kneza, ki svojih dolžnosti ne izpolnjuje. Srečnejši je podložnik, ki si nima kaj očitati kot pa knez, ki ima svojo vest obremenjeno.«

Če že naš kameuralist ponavlja priljubljeno prisposodobno klasičnega Menenija Agripa in jo nekoliko preoblikuje, češ da se more država ali corpus politicum kar dobro primerjati mikrokozmu ali človeškemu telesu, kjer je treba skrbeti za to, da bodo vsi členi pri moči in zdravju, če naj bo glava (= vodstvo države), od katere zavise vsi členi, sposobna opravljati svoje funkcije, če že trdi to, zakaj ni dovolj pozoren do zdravja rok, do zdravja kmeta? — Pozornost kameuralistov je bila usmerjena v zdravje nog, se pravi *prometa in trgovanja* ter se s problemom tlačanstva niti v celoti niti v podrobnostih ni ukvarjala prav izdatno. Za Rakovca je važnejše reševanje problema mitninstva in tarif kot pa vprašanje kmetovega zdravja. Šele *fiziokratizem* se je bolj poglobil v kmečko vprašanje, toda Rakovec že ni več utegnil vsrkati novega gospodarskega gibanja; ostal je kameuralist do konca življenja.

RAKOVEC KOT MISLEC

Tudi kot mislec se drži naš svetovljan že ustaljenih oblik razmišljanja. Da je po svetovnem nazoru *idealist*, ne razberemo samo iz njegove trditve, da so izvor vseh dejanj ideje, pač pa tudi iz celotnega osnovnega tona njegovih spisov filozofske vsebine.

Kot bi poslušal pridigo Janeza Svetokriškega ti zveni v uho Rakovčeva trditev, da imata »dobro in slabo svoj izvor v Adamovem grehu in božji milosrčnosti«. — Toda le-ta se pokaže tudi kot *dialektik*, ko trdi, da »se nič ne zgodi, kar ne bi bilo posledica nečesa, kar se je zgodilo že prej in že prej imelo svoj vzrok in pogoje za to — in kar bo spet imelo neke posledice ter bo prej ali slej povzročilo nadaljnje učinke«;

to pomeni, da vse, kar je, je posledica nekega prejšnjega učinka in je istočasno vzrok za nove, poznejše učinke — kajti »svet obstaja zgolj iz zaporednosti dogodkov, ki povzročajo neprestane revolucije... , ki jih razumemo pozneje, pogosto šele v drugi ali tretji generaciji. Zato se v presojanju ne smemo pre nagliti, kajti najvišji voditelj sveta je v dejanjih nepojmljiv«. — Dolga razglabljanja o sreči in nesreči ter o smislu obojega, namreč da bog s tem preizkuša ljudi, zaključuje z znano maksimo: »Nič se ne zgodi brez vzroka in vse ima svoj zakaj in zato... , kajti vse izhaja iz Boga... , svet pa je poln hipokriz.«¹⁸

Zelo verjetno je, da se Franc Rakovec ni nikoli utegnil zaradi gospodarskih poslov poglobiti v takratno zahodnoevropsko filozofsko literaturo, čeprav vemo, da je prelistaval dela, ki so prišla iz Pariza na Dunaj. Toda to je delal morda bolj iz potrebe po splošni izobrazbi kot pa z ozko določenim namenom. Mož je bil za takratne čase in razmere zelo razgledan in izobražen, ostal pa je pristaš absolutizma in teokratizma, človek, ki ima dober namen, da izboljša, kar se izboljšati da — vse to pa spet za večjo moč vladarja in pa, ker

»vse vodi Bog«, tudi v večjo slavo božjo. Te svoje misli je povzel v neki svoji francosko zapisani maksimi takole: »La meilleure morale est de se rendre utile au public et à son prochain pour plaire à Dieu.«

OPOMBE

1. August Oncken, Geschichte der Nationalökonomie, I^o, Leipzig 1922, str. 157. — 2. D. Rozenberg, Istorija političke ekonomije, Beograd 1949, str. 39. — 3. lb., str. 38–40. — 4. Oncken, op. cit., str. 148. — 5. H. Sieveking, Die kapitalistische Entwicklung in den italienischen Städten des Mittelalters (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, VII/1, 1909), str. 64. — 6. Oncken, op. cit., str. 257 sl. — 7. lb., str. 159 sl. — 8. Izraz kameralizem izhaja iz besede die Kammer, komora, zbornica; vendar pa se pojem komorništvo, komornik bistveno razlikuje od pojma kameralizem, kameralist. Rakovec sam uporablja že leta 1730 v nekem spisu izraz »cameralistenc«. — 9. Arnold Luschin-Ebengreuth, Die Freiherren von Raigersfeld, GMS XI, 1930, str. 56–42; XII, 1931, str. 18–32. — 10. Rakovecvi spisi, fasc. II, ovoj št. 20, spis z naslovom »Mautwesen« iz leta 1732. — 11. fasc. III, ovoj No 8: »Wie das Policey und Commerciën Wesen mit gutten success anzugreifen wäre...« z dne 26. nov. 1746. — 12. Fasc. XXVI, ovoj G No 16: »Politische Reflexionen über das Policey- und Commerciën Wesen«. Rokopis nosi datum 30. november 1744. — Fasc. II, ovoj št. 29 »Mautwesen«. — 13. Fasc. XXVI, ovoj G No 4: »Pro memoria« z dne 1. marca 1742. — 14. Fasc. II, ovoj D 18: »Raisonnement über Commerciën, Finanzen und Policey weesen« iz leta 1730. — 15. Vir v op. 16. — 16. Fasc. XXVI, ovoj G No 2: »Rap'odien, Gedanken, Notaten«; prim. tudi moj članek v ZC VI–VII, 1952–53 (»Kosov zbornik«), str. 671–675. — 17. Vlado Valenčič, Prebivalstvo Ljubljane pred dve sto leti; Kronika, časopis za slov. kraj. zgodovino, II/3, str. 191–198. — 18. Fasc. XXVI, ovoja z naslovoma: »Rapsodie verschiedener meiner Gedanken über den jetzigen Lauf der Welt...« in pa »Vicissitudines Mundie«.

Vsi Rakovecvi spisi se nahajajo v Dolskem arhivu (Ljubljana, Državni arhiv Slovenije).

STEKLARNI NA NOTRANJSKEM JAVORNIKU

DR. VLADO VALENČIČ

Članek je del celote, kjer je avtor obdelal vse steklarne na bivšem Kranjskem. Tu objavljamo dve notranjski steklarni zato, ker je treba opozoriti tudi na industrijo v krajih, ki niso bili najugodnejši za njen razvoj.

Ustanovitev in delo prvega obrata pripada v glavnem obdobju merkantilizma, drugi pa že dobi precej razvitega kapitalizma. Obe pa sta delovali na osnovi manufakturnega načina proizvodnje in je zlasti za drugo značilno, da se je kljub temu mogla kar dobro uveljaviti na tržišču.

Uredništvo

Steklarni pri Cerknici se morata zahvaliti za svojo ustanovitev obsežnim gozdovom na Javorniku, ki so ju mogli zalagati z drvni. Prva steklarna v javorniškem gozdu je nastala l. 1774, njen lastnik je bil Jakob Balletti, ki je 12. septembra 1774 sklenil z grofom Gvidonom Kobenzlom kot varuhom mladoletnega lastnika Hasberga, grofa Ludvika Kobenzla, pogodbo za postavitev steklarne.¹ Ostala pa je v rokah prvega lastnika le malo časa; ko si jo je

ogledal Hacquet, je bila že v rokah tamkajšnjega domačina Karla Obreze. Pri Hacquetu nam je ohranjen točen opis steklarne iz okrog leta 1777, ki ga zaradi zanimivosti podajam v celoti.²

Hacquet popisuje svojo pot iz Cerknice takole: »... šel sem iz omenjenega kraja (t. j. Cerknice) proti zahodu v Karlovice, kjer sem nedaleč od nje naletel na steklaro, ki je v precej dobrem stanju in so v njej zaposleni Čehi. Peč je prilično dobro dimenzionirana in ima zaradi šestih odprtih z dolgimi oddelki, skozi katere jemljejo delavci zmes iz loncev, obliko zvezdnatega okopa; na enem koncu je hladilna peč. Pri taki obliki imajo delavci prostor, da prihajajo neovirano do svojih topilnih loncev, katerih je toliko kot odprtih, torej je tudi toliko delavcev pri pihanju stekla, ne da bi upošteval pomočnike. Steklarna kuri le z drvni, ki jih v tem kraju ne bo tako kmalu primanjkovalo, če bodo z njimi dobro gospodarili, kar pa spada pri nas še